

A kulturális intézmények felmérése A kutatás célja és módszerei

1. Célkitűzések

A Magyarországgal szomszédos országokban működő magyar kulturális intézmények átfogó, módszeres számbavétele, kérdőíves vizsgálata az utóbbi évtizedben több alkalommal is felmerült kutatási feladatként. E kihívás jegyében különböző címtárak készültek, és különböző szervezetek, egyesületek láttak neki a civil szféra feltérképezésének.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma részéről kezdeményezett, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által megtervezett és koordinált kutatás az első olyan átfogó, helyszíni kérdőíves lekérdezéssel készült felmérés, amely a kultúra egész területét egységes – ugyanakkor a szakmai területek sajátosságait is figyelembe vevő – kérdőíves módszerrel vizsgálta.

A kulturális intézményi adatbázis létrejöttének elsődleges célja, hogy lehetőleg teljes és átfogó képet nyújtson a kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről, azok személyi és működési feltételeiről, szakmai tevékenységéről. A kutatás további célja, hogy – a kulturális intézmények adatait (elérhetőségét, szakmai tevékenységük jellemzőit) egy egységes és átlátható, mindenki számára hozzáférhető rendszerbe foglalva – lehetővé váljanak az adatbázisra alapozott összehasonlító vizsgálatok és regionális elemzések, valamint egy-egy szakmai terület részletes feltérképezése. Az interneten hozzáférhető adatbázis elősegítheti a kapcsolatfelvételt ezen intézményekkel, különböző együttműködések kialakulását és hozzájárulhat a kulturális intézmények munkájának szélesebb körben történő megismertetéséhez. Nem utolsósorban azonban a kulturális adatbázis létrehozásának célja egy olyan eszköz megteremtése volt, mely hozzájárul a határon túli magyar kulturális intézmények felé irányuló magyarországi támogatáspolitiká megalkotásához, illetve segíti a kisebbségi magyar és a magyarországi művelődéspolitiká valamennyi szereplőjét a kulturális intézményeket érintő döntés előkészítésében.

2. Módszerek

A kutatás egységes módszertani elvek alapján lebonyolított, standard kérdőíves adatgyűjtésen alapul. A kulturális intézmények adattárának elkészítésében a kiindulópontot a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által magyarországi viszony-

latban alkalmazott intézményi besorolás (lásd az 1. sz. mellékletet) és ezen besorolás alá tartozó határon túli magyar kulturális intézmények címadatainak (név, elérhetőség) összegyűjtése jelentette. A címadatok többségét a különböző szakmai, érdekvédelmi és civil szervezetek, magyarországi (általában minisztériumi) intézmények, alapítványok bocsátották rendelkezésünkre. Ezen intézményeknek ezúton is szeretnénk köszönetet mondani segítségükért és támogatásukért.

A különböző, egymástól nagymértékben eltérő listák „összefésülését”, feldolgozását a teljes intézményi kör megbízható felrajzolása érdekében elengedhetetlennek tartottuk. Az egyes címlistákat nem tekintjük, nem tekinthetjük véglegesnek, mivel az érintett szféra – különös tekintettel a különböző társadalmi szervezetekre – lényegéből adódóan folyamatos mozgásban van: intézmények/szervezetek szűnnek meg, alakulnak (újja), olvadnak egybe, integrálódnak stb. Az adatgyűjtés során a kérdezőbiztosok a településeken ezért újabb címeket gyűjtöttek, amelyek a későbbi, második ütemben történő lekérdezés, illetve az adatfrissítés során kerültek felhasználásra. Minden olyan szervezet és intézmény körében elvégeztük a lekérdezést, amelyek az előzetesen összeállított címtárban szerepeltek és működtek, ugyanakkor a címlista a helyszínen is bővült. A kérdezőbiztosok a helyszínen a felkészítés során kézhez vett kérdezési útmutató szerint kiegészítették a címtárban szereplő intézményi listát. A megszűnt intézményeket az újonnan gyűjtött címek lekérdezésével helyettesítettük.

A kutatás céljaira ezúton összeállított címlistát első lépésben ellenőriztük és aktualizáltuk. Már a címtárból egyértelművé vált, hogy az 1000 lakosnál kisebb lélekszámú, illetve a nem magyar többségű településekre vonatkozóan nagyon hiányos címtárak álltak a rendelkezésünkre. Ezt a hiányt a címtár kiegészítésére irányuló erőfeszítéseinkkel is csak részben sikerült pótolnunk. Minthogy a rendelkezésünkre álló pénzkeretek csak az előre tervezett lekérdezések elvégzését tették lehetővé, a menetközben kínálkozó pótlásoknak már nem volt pénzügyi fedezete. Így elmaradt például a szlovákiai Csemadok-alapszervezetek módszeres lekérdezése, vagy a rendszertelenül, illetve a csak rövid időre nyitva tartó falusi könyvtárak számbavétele. A horvátországi és a burgenlandi szervezetek felmérése csak egy második körben, az Illyés Alapítványnál elnyert támogatásból vált lehetségessé. Szándékosan nem kérdeztük le az általános (alap, elemi) iskolákban működő intézményeket, a szervezeti keretekkel egyáltalán nem rendelkező alkalmi társulásokat, csoportosulásokat, kezdeményezéseket. Nem kerültek be ebbe az adattárba a kulturális rendezvények (fesztiválok, versenyek, emlénapok stb.) sem. Végül meg kell említeni, hogy az egyházi intézmények és szervezetek közül a hivatalosan is bejegyzett intézmények, egyesületek szerepelnek az adatbázisban, de az egyházi keretek között működő nem bejegyzett csoportoknak csak egy kisebb része került a nyilvántartásba.

Az adatbázis elkészítéséhez a helyi viszonyokban jártas kérdezőbiztos által lekérdezett kérdőív használata kínálkozott célravezetőnek. Kutatásunk során megpróbáltunk minél pontosabb szakmai definíciókat adni az egyes intézménytípusok vonat-

kozásában. Ennek során figyelembe vettük az egyes országok eltérő fogalomhasználatát, törvényi rendelkezéseit és szabályozásait, továbbá a kulturális intézményrendszerek különböző sajátosságait. A magyarországi kulturális intézményrendszert jellemző intézményi besorolás segítségével kialakítottuk a határon túli kulturális intézményi besorolást és e besorolásnak megfelelő tevékenység típusonként eltérő (szám szerint 16 különböző típusú) kérdőíveket használtunk (lásd a 2. sz. mellékletet).

A kérdőívek egységesen két részből állnak, melyek részben egymásra épülnek, ám egymástól egyértelműen el is különülnek két tematikus blokkra: általános és specifikus kérdéstömbre. Az első rész – az adatok egységes feldolgozása és a kutatási eredmények összehasonlíthatósága érdekében minden kérdőívtípus (legyen könyvtárra vagy színházra vonatkozó) esetében azonos, nevezzük ezt általános kérdéstömbnek. Az általános kérdéstömb egységesen ugyanazokat a kérdéseket és válaszkategóriákat tartalmazza minden régió és minden intézménytípus vonatkozásában. A felmerülő különböző intézménytípusok adatai közötti összehasonlítást elsősorban a kérdőívek közös, általános része teszi lehetővé. A vizsgálat újdonsága éppen ebben rejlik: a létrejött adatbázis döntő részben statisztikailag is összevethető adatokat tartalmaz a szomszédos országok különböző régióinak magyar kulturális intézményhálózatáról. Az általános kérdéstömb a címadatokra (név, elérhetőségek), alapadatokra (intézménytípus, alapítás-bejegyzés éve, magyar jelleg, egyéb tevékenység, működési forma, fenntartó-működtető), tagságra és ernyőszervezethez tartozásra (országos, regionális, helyi, nemzetközi), ingatlanokkal (tulajdon, használat, műemlék jelleg, épületek állaga) és eszközállománnyal (tulajdonlás-használat, számítógép- és internethasználat) történő ellátottságra, alkalmazottakra és tagokra (alkalmazottak és tagok létszámadatai és iskolai végzettsége), az előző évi költségvetésre, illetve bevételekre (saját források, támogatás, eszköz jellegű támogatások, pályázati részvétel, elégedettség a pályázati támogatásokkal) és kiadásokra (személyi jellegű kiadások, dologi kiadások, továbbosztott dologi kiadások), „küldetésnyilatkozatra” (célok, megszólítandó célcsoport) irányul. Ez az általános kérdőívrész összesen 53 kérdést, alkérdésekkel együtt összesen 177 kérdést tartalmaz. A kérdések döntő többsége zárt, mindössze három nyitott kérdés (nem számítva a címadatokra vonatkozó kérdéseket) szerepel ebben a részben.

A második kérdéstömb a specifikus, szakmai jellegű kérdéseket tartalmazza, mely minden intézménytípus esetében eltérő, az adott tevékenység típusának megfelelő kérdéseket tartalmaz. Ez a rész intézménytípusonként különbözik, de a négy fő intézménycsoporton belül főbb elemeiben – az összehasonlíthatóság érdekében is – megegyezik. A speciális kérdőívek a főkérdőívhez hasonlóan elsősorban zárt kérdéseket tartalmaznak. Átlagos terjedelmük: 15–20 főkérdés, alkérdésekkel együtt 40–50 kérdés. A közgyűjtemények (múzeumok, levéltárak, más gyűjtemények) esetében az állomány összetétele és feldolgozottsága, látogatottsága, nyitvatartása a legfontosabb vizsgált kérdéskörök. A különböző kiadók és a saját esetében a kiadvá-

A KULTÚRA VILÁGA

nyok jellegére és szakterületére, nyelvére, példányszámára, a média jellegére, megjelenés-sugárzás gyakoriságára, a tartalomra, a terjesztési kör-hatókörére; olvasottságára, látogatottságára és nézettségére; technikai feltételrendszerére, valamint a szakmai életben történő részvételre vonatkoztak a kérdések. A művészeti csoportok, ismeretterjesztő körök esetében a műfaji behatárolás, a repertoár jellege, a tagság jellemzői, az előadások látogatottsága, szakmai sikeressége kerültek a vizsgálat középpontjába. A komplex kulturális intézmények/szervezetek esetében azok jellege, tevékenységi köre, rendezvényeinek és résztvevőinek száma, eseményeinek látogatottsága.

3. A kutatás lebonyolításában szerepet vállaló szervezetek

A kutatás szakmai koordinációját az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet végezte. A kérdőívek és az adatfelvétel módszerének kidolgozásában, illetve az adatelemzésben a Márton Áron Szakkollégium Kutatások Koordinációs Irodája, a JELTÁRS (Jelenkor Társadalomkutató Műhely) és a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központja működött közre. A kutatás előkészítése során hasznos tanácsokkal segítettek munkánkat magyarországi (Országos Széchényi Könyvtár, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Magyar Országos Levéltár), valamint határon túli magyar (Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda, Rimaszombat és Vidéke Polgári Társulás, Heltai Gáspár Alapítvány – Kolozsvár, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Lendva, Fórum Intézet – Somorja, Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsiszentgyörgy, Teleki Téka – Marosvásárhely, Korunk – Kolozsvár, Szabadság Napilap – Kolozsvár, Transindex – Kolozsvár, Puck Bábszínház – Kolozsvár, Pro-Print Kiadó – Csíkszereda, Mentor Kiadó – Marosvásárhely, Kalligram Kiadó – Pozsony, Pallas Akadémia – Csíkszereda, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Kolozsvár) szervezetek, illetve intézmények.

Az egyes országokban az alábbi közreműködő kutatóműhelyek, szakmai szervezetek kérdezőbiztosai végezték az adatfelvételt: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége – Ungvár, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola – Beregszász, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Lendva, Thurzó Lajos Közművelődési Központ – Zenta, Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány – Kolozsvár, Max Weber Társadalomtudományi Kollégium – Kolozsvár, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Csíkszereda, Horvátországi Magyarok Demokratikus Szövetsége (HMDK) – Eszék, Magyar Egyesületek Szövetsége (MESZ) – Zágráb, Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája – Kismarton.

4. A felmérés lebonyolítása, rögzítési munkálatok, megjelenítés

A kérdezőbiztosok közös betanítás után a címlisták alapján kezdték el tevékenységüket. Alapfeladatként a felvállalt intézmények és szervezetek mindegyikét le kellett kérdezniük. Amennyiben nem sikerült elérniük az adott címet, meghatározott időintervallumon belül újabb kísérletet kellett tenni annak megkeresésére. A kérdezőbiztosok feladata volt az adott településen további címek gyűjtése, akár a kért intézmény/szervezet munkatársának segítségével, akár más tájékozott helyi lakostól való informálódás útján. Fontos szabály volt, hogy csak az előre megadott címlistán szereplő intézményeket és szervezeteket lehetett lekérdezni, tehát az újonnan felmerülő címeket csak össze kellett gyűjteniük. Ennek egyrészt módszertani, másrészt anyagi okai voltak.

A kisebbségi magyar kulturális intézményrendszer adatfelvétele – magyarországi és határon túli intézményekkel együttműködve – 2003 áprilisa és júliusa között történt. Az adatokat folyamatosan rögzítettük.

Az összegyűjtött kérdőívek adott régióban elvégzett adatkontrollja után a közreműködő határon túli magyar kutatóműhelyek gondoskodtak azok Budapestre juttatásáról. A kérdőívek számítógépes adatrögzítésére három lépcsőben került sor. Először az előre kódolt kérdések rögzítését végeztük el SPSS for Windows rögzítő fájljaiba. Utána az adatok konvertálása vált szükségessé az internetes adatbázis számára MySQL adatbázis-kezelő programba. Végül közvetlen internetes rögzítő felületen történt meg a szöveges részek (elsősorban címadatok és speciális szakmai információk) rögzítése. Ezen utolsó munkafázis keretében egyúttal a zárt kérdések rögzítésének adatkontrollját is elvégeztük.

Az adatok előzetes elemzését SPSS for Windows szociológiai adatelemző programcsomag segítségével végeztük el. Következő lépésben kerül sor egyrészt a mélyebb elemzésekre, másrészt a közreműködő határon túli kutatóműhelyek bevonásával a regionális elemzések elkészítésére.

Az adatelemzés megbízhatósága régióként eltérő mértékű. Mivel a három legnagyobb régió (Erdély, Felvidék, Vajdaság) vonatkozásában a lekérdezés jóval meghaladja az ötven százalékot, és a nagyobb elemszámmal jellemezhető intézménytípusok esetében nem találkozhatunk tendenciával (szisztematikus hiba) a válaszmegtagadások, illetve a sikertelen megkeresések során, ezért az adatok megközelítőleg reprezentatívnak tekinthetők. Természetesen a reprezentativitás és a megbízhatóság mértékét mind régióként, mind intézménytípusonként külön-külön megvizsgáltuk a részletesebb elemzések alkalmával.

2003 decemberében elkészült az adatok elsődleges statisztikai elemzése és feldolgozása, 2004 januárjában a felmérés gyorsjelentése (megtekinthető az MTA Kisebbségkutató Intézet könyvtárában), majd ezt követően a jelen kötetben megjelenő regionális tanulmányok.

A KULTÚRA VILÁGA

Az elkészült adatbázis megtekinthető a <http://kultweb.internetstudio.hu> tárhelyen, valamint hamarosan látható lesz a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (www.nkom.gov.hu) és az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet (www.mtaki.hu) honlapjain is. Az intézményi címadatok bekerültek a HTMH integrált pályázati adatbázisába is.

1. sz. melléklet

A NKÖM kulturális intézménytípusonkénti besorolása

Magyar művelődési intézményrendszer

1. Közgyűjtemények

1.1. Múzeumok

1.1.1. Muzeális gyűjtemények

1.1.2. Magyar vonatkozású néprajzi gyűjtemények

1.1.3. Magyar vonatkozású helytörténeti gyűjtemények

1.1.4. Magyar vonatkozású tudományos gyűjtemények

1.2. Könyvtárak

1.2.1. Közművelődési könyvtárak

1.2.2. Tudományos könyvtárak

1.2.3. Egyéb dokumentumgyűjtemények (zenei táruk, filmtárak stb.)

2. Művészeti szervezetek

2.1. Színházak

2.2. Táncművészeti szervezetek

2.3. Képző-, ipar- és fotóművészeti alkotóműhelyek/alkotók

2.4. Zeneművészeti szervezetek/alkotók

2.4.1. instrumentális

2.4.2. vokális

3. Kiadók

3.1. Könyvkiadók

3.2. Lapkiadók

3.3. Egyéb kiadók (videofilm, CD stb.)

4. Közművelődési szervezetek, intézmények

- 4.1. Amatőr művészetek
 - 4.1.1. Amatőr táncsoportok
 - 4.1.2. Amatőr zenei együttesek/kórusok
 - 4.1.3. Amatőr képzőművészeti csoportok
 - 4.1.4. Amatőr iparművészeti csoportok
 - 4.1.5. Amatőr irodalmi körök
 - 4.1.6. Amatőr színjátszás
 - 4.1.7. Amatőr fotóművészeti csoportok
 - 4.1.8. Amatőr filmesek (videokörök)
 - 4.1.9. Amatőr bábjátszás
 - 4.1.10. Vers- és prózamondás
 - 4.1.11. Amatőr népművészeti alkotócsoportok
 - 4.1.11.1. Amatőr hangszeres népzenei csoportok
 - 4.1.11.2. Népdalkörök
 - 4.1.11.3. Amatőr néptáncsoportok, együttesek
 - 4.1.11.4. Hagyományőrző kézműves csoportok (szövés, hímzés, kerámia stb.)

2. sz. melléklet

A határon túli magyar kulturális intézmények besorolása (főtevékenység szerinti, egyszerűsített besorolás)

Kulturális intézmények és szervezetek besorolása

1. Közgyűjtemények

- 11. Könyvtár
- 12. Levéltár
- 13. Múzeum
- 14. Egyéb gyűjtemények (képtárak, tájházak, emlékházak)

2. Kiadók, írott és elektronikus sajtó

- 21. Könyvkiadók
- 22. Sajtó
- 23. Elektronikus média (rádió és TV)
- 24. Internetes portálok

A KULTÚRA VILÁGA

3. Művészeti szervezetek/intézmények, csoportok

31. Színház (opera, bábszínház, pantomim)
32. Zeneművészeti csoportok (ének- és hangszeres együttesek, kórusok, zenekarok, népdalkörök)
33. Táncművészeti csoportok (népi és társastánc, mozgásművészet, balett)
34. Irodalmi körök
35. Képző-, ipar-, fotó-, népművészeti alkotóműhelyek
36. Filmművészeti alkotóműhelyek
37. Ismeretterjesztő, honismereti/helytörténeti szervezetek, klubok

4. Kulturális szervezetek

41. Komplex, több kulturális tevékenységet gondozó szervezetek (kultúrházak, művelődési házak és egyesületek, ifjúsági szervezetek, rendezvényszervezők)